

У цілому граматика А. Коцака є помітним кроком уперед в справі опису церковнослов'янської мови в її українській редакції. Вона засвідчує високий рівень викладання цієї мови в школах Закарпаття в другій половині XVIII ст. і тим самим проливає світло на стан шкільництва на цій споконвічній українській території. Ця граматика мала б стати надійним джерелом при вирішенні тих чи інших проблем історичної діалектології, при вивченні закономірностей розвитку церковнослов'янської мови на території України та при написанні академічного курсу історії української мовознавчої науки, не кажучи вже про те, що вона вагомий факт української культури. Але... Як і не в такі далекі часи, в Україні не знайшлося видавництва, яке б її опублікувало. І як наслідок лише вибрані з вибраних зможуть з нею ознайомитися. Бо що з того, що і в 1990 р. доктор Ярослава Закревська писала про те, що "необхідно, нарешті, налагодити шляхи і способи поширення Наукового збірника (мається на увазі Науковий збірник музею української культури в Свиднику, в якому надрукована праця А. Коцака.— М. Д.) серед українських читачів³, коли й сьогодні можемо знайомитися з україністичною продукцією, що сходить з друкарських верстатів поза Україною лише за щасливої випадковості.

І все ж ще один яскравий документ нашого духовного життя побачив світ. За що низький уклін невтомним трудівникам на ниві української мовознавчої науки проф. Йосипові Дзендзелівському і доц. Зузані Ганудель.

Мар'ян ДЕМСЬКИЙ

Листування українських славістів з Францом Міклошичем / Упорядник І. С. Свенціцький, археографічне опрацювання, примітки, покажчики О. А. Купчинський, переклад листів М. І. Свенціцька, відповідальний редактор Я. Д. Ісаєвич.— К.: Наукова думка, 1993.— 400 с.

Процеси, які відбувалися у слов'янських землях Центральної і Південно-Східної Європи протягом більш ніж столітнього періоду, з середини XVIII ст. до 70-х рр. XIX ст., дістали в літературі умовну назву національного відродження. Під цим терміном, який появився ще у XIX ст., розумілася епоха змін у етнічній самосвідомості, освіті, мові, літературі, культурі в цілому, а також у суспільній думці та політичному житті. У той же час національне відродження слов'янських народів характеризується як багатий за змістом період, якому притаманні взаємозв'язані процеси у всіх сферах життя. Ці зміни були важливим чинником становлення як національних слов'янських культур, так і формування слов'янських націй. Культурне спілкування між слов'янськими народами у цей період мало особливе значення. Воно допомагало збереженню національного існування

³ Закревська Я. Мовознавство на сторінках Наукового збірника Музею української культури у Свиднику (Братислава — Пряшів). Словацьке педагогічне вид-во у Братиславі. Відділ української літератури у Пряшеві.— 1965—1988.— Т. I—XV // Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка. Праці філологічної секції.— Львів, 1990.— Т. 221.— С. 355.

насамперед тих слов'ян, самотність яких перебувала під загрозою. Культурні контакти сприяли також розвитку самосвідомості народів, які не знали національного гніту, адже пізнання кожного іншого народу поглиблювало уявлення про їхнє власне минуле. Специфіка міжслов'янських взаємин доби національного відродження полягала також у тому, що політичне становище слов'янських народів, позбавлених своєї державности, породило ідею слов'янської взаємности, початки якої припадають на кінець XVIII ст. Слов'янська ідея розгалужувалася на багато варіантів, але у всіх своїх виявах була утопічною, і історичні умови існування кожного слов'янського народу завжди виявлялися сильнішими за цю ідею. Проте вона значно впливала на характер міжслов'янських культурних зв'язків.

У цьому загальнослов'янському культурному процесі брали активну участь також українці.

Хоч землі України були розшматовані державними кордонами, національно-визвольні прагнення українців виявлялися у різних сферах духовного життя, набувши специфічних ознак у різних регіонах. Збирання, вивчення і публікація історико-культурної спадщини, дослідження мови доповнювалися видавничою діяльністю, публіцистикою, боротьбою за утвердження літературної мови на народномовній основі, включення її у шкільні підручники, церковні проповіді, повсякденне користування інтелігенції. І все це відбувалося під знаком чіткого усвідомлення єдності українського народу, розчленованого державним кордоном між монархіями Габсбургів і Романових. Яскраво втілюється цей процес у діяльності "Руської трійці" — суспільно-культурного об'єднання українських просвітителів і будителів М. Шашкевича, І. Вагилевича та Я. Головацького. Своє головне завдання вони вбачали в тому, щоб друкованим словом і літературною творчістю рідною мовою допомогти народові усвідомити свою гідність, що було кінцевою умовою його підготовки до свідомої участі у національно-визвольній боротьбі. Здійсненню цього завдання і була підпорядкована вся багатогранна діяльність учасників "Руської трійці". Своєю просвітницькою і літературно-науковою роботою українські будителі створили сприятливий ґрунт для діяльності на ниві національного і культурного життя нової когорти письменників, учених, освітніх діячів, священників.

У своїх починаннях вони, як і їхні попередники, спиралися на всебічну підтримку багатьох представників слов'янських культур, зокрема М. Максимовича, І. Срезневського, О. Бортнянського, П.-Й. Шафарика, Я. Коллара, Я.-П. Коубека, К.-В. Запа, К. Гавлічека-Боровського, Г. Петровича, Г. Павловича, В. Копітара, Ф. Міклошича, Ф. Курелаца та інших, з якими їх зв'язували тісні узи дружби і співпраці, пронизані ідеями міжслов'янської взаємности. У їхній епістолярній спадщині, в переважній більшості невідомій науковій громадськості, порушено якнайширші проблеми, пов'язані з культурними процесами в житті слов'янських народів у XIX ст., тобто в час їх національного пробудження і формування національно-політичних програм визвольного руху.

Глибше зрозуміти наміри українських діячів у справі культурно-національного руху в 40—80-ті рр. XIX ст., усвідомити сутність і особливості цього періоду, суперечливість тогочасних підходів до розв'язання мовної, а отже, і національної проблеми дає можливість велика добірка листів українських славістів до видатного вченого, основоположника порівняльної граматики слов'янських мов, словенця з походження, професора Віденського університету Франца Міклошича. Цю епістолярну колекцію (111 листів, переважна більшість німецькою мовою), що належала 31 українському кореспондентові до словенського вченого, ще в

1929—1941 рр. готував до друку, супроводивши спеціальною науковою розвідкою, відомий український славист, директор Національного музею у Львові Іларіон Свенціцький. Оригінали листів зберігаються в Австрійській національній бібліотеці у Відні, а копії, виготовлені на замовлення І. Свенціцького, — у фондах Центрального державного історичного архіву України у Львові. Не можна не звернути уваги також на те, що оригінали окремих листів втрачено і вони залишились лише в копіях львівського слависта. На жаль, професор Свенціцький не побачив друком своєї величезної праці. Лише у 1993 р. стараннями львівських науковців Д. Гринчишина, Я. Ісаєвича, О. Купчинського, Ф. Стеблія і доньки І. Свенціцького Марії Свенціцької це листування вдалося опублікувати. На сьогодні небагато опубліковано документального матеріалу у справі українсько-слов'янських взаємин кінця XVIII—XIX ст. Поряд з виданнями, здійсненими зусиллями К. Студинського (Кореспонденція Якова Головацького. Львів, 1905—1909), В. Францева (Письма к Вячеславу Ганке из славянских земель. Варшава, 1905), І. Брика (Матеріали до історії українсько-чеських взаємин в першій половині XIX ст. Львів, 1921) та М. Мольнара і М. Мундяк (Зв'язки І. Франка з чехами і словаками. Братіслава, 1957), а також невеликими публікаціями окремих листів у періодиці ця робота є вагомим корпусом епістолярних документів, у яких розкриваються різні грані проблеми українського національного відродження в Галичині й Буковині та українсько-слов'янських культурних зв'язків, переважно другої половини XIX ст.

Збірці листів передує коротке вступне слово редакційної колегії. У ньому зазначено, що в основу публікації покладена праця І. Свенціцького, вказано на принципи, якими керувалася редколегія, видаючи цю унікальну за змістом епістолярну спадщину окремих українських вчених.

Значну частину публікації займає розгорнута передмова, яку підготував І. Свенціцький. Вона дає ключ для розуміння тих процесів, які відбувалися у XIX ст. у слов'янських, і насамперед українських, землях. Автор не лише показав тогочасну епоху стосовно культурно-національного життя у Галичині та Буковині, а й спинився на характеристики окремих його носіїв, зокрема С. Дубравського, Я. Головацького, О. Огоновського, С. Смаль-Стоцького, Т. Гартнера. Характеристики культурно-національного життя Ф. Міклошич надавав великого значення, адже взаємне ознайомлення з життям і духовним надбанням стимулювало культурно-національний рух у всіх слов'янських країнах. У ряді творів використовувано теми і сюжети слов'янської міфології, поезії, висвітлювано боротьбу слов'янських народів за своє національне визволення. Художні переклади взаємно збагачували національні літератури. У генезі цих взаємин важливе місце належить особистим контактам громадсько-культурних діячів, учених, викладачів гімназій та університетів, письменників. Їхні дружні взаємини сприяли витворенню специфічної атмосфери, формуванню загальнослов'янського культурного контексту, виробленню спільних критеріїв в оцінці культурно-мистецьких явищ. У передмові також дано всебічну характеристику листування українських вчених, освітніх і культурних діячів з Ф. Міклошичем. І. Свенціцький показав масштаби і зміст зацікавлень словенського вченого культурними, зокрема мовними, справами українців Галичини і Буковини. Він звернув увагу на зацікавлення Ф. Міклошича питаннями алфавіту, примусових полонізаційних заходів польської адміністрації в Галичині, відзначив роль Львівського і Чернівецького університетів в обороні української мови та обстоюванні її рівноправності.

Особливо важливою стороною переднього слова І. Свенціцького є аналіз наукових праць Ф. Міклошича у світлі аспектів граматики української мови та українських бібліографічних публікацій з питань граматики та джерелознавства.

Передмова І. Свенціцького своєю науковою значущістю важлива і в наші дні, але публікаторам варто було підкреслити, що з часу підготовки згаданого переднього слова до збірки листів і виходом цілої праці у світ минуло понад сорок років. За цей час з'явилися спеціальні дослідження, присвячені як загальним проблемам українського культурно-національного життя у XIX ст., так і взаєминам українців зі слов'янським світом того часу. Зокрема, розвідку про зв'язки Ф. Міклошича з українськими філологами опублікував у 1982 р. львівський славіст І. Лозинський (див. "Проблеми слов'янознавства", вип. 44). Історіографічний екскурс у проблему "Міклошич і Україна" підсилив би вагомість опублікованого корпусу листів, розкрив би особливості епохи, на тлі якої відбувалися ці взаємини.

Центральною частиною праці І. Свенціцького, яка покладена в основу епістолярної збірки, є власне тексти листів. У листуванні українських славістів із словенським вченим порушувалося різноманітні теми. Зокрема, дуже часто йшлося про спеціальну наукову літературу, яка виходила у слов'янському світі. Це були праці, присвячені етногенезу слов'янських народів, їх міфології, мові тощо. Ф. Міклошич, як учений і як цензор усіх слов'янських видань у Відні, був добре інформований про стан на ниві слов'янознавства. Тому не випадково українські вчені зверталися за допомогою до нього як до визнаного науковим світом фахівця-славіста. Так, у 1886 р. тоді ще молодий дослідник, а згодом відомий український філолог, журналіст, письменник і громадський діяч П. Полянський писав до визначного словенця: "Для кожного, хто займається слов'янськими питаннями, найкращим джерелом й авторитетом є Ваші праці, які мають світову славу. Оскільки я намагаюся досліджувати славістику у всіх її тонкощах і без Ваших творів не зможу продовжувати студій, я вирішив звернутися з проханням до їх автора, чи не був би він ласкавий подарувати мені як студіюючому прихильникові славістики кілька своїх праць, бо в кожному разі я в інший спосіб не спроможний стати власником таких важливих творів" (с. 322). Ф. Міклошич радо допомагав своїм українським колегам. На такі прохання, які містилися дуже часто в листах його кореспондентів, він завжди відгукувався.

Крім проблем походження і прабатьківщини слов'ян, порушувалося в листах також питання просвітницької діяльності святих Кирила і Мефодія, походження слов'янської писемності, співвідношення старослов'янської і староболгарської мов. Така тематика посідає центральне місце в листах українського палеографа, видавця староукраїнських писемних пам'яток О. Калужняцького. Надзвичайно цікавими є і ті місця листування, у яких мовиться про співпрацю Ф. Міклошича і О. Калужняцького у ділянці грецької і слов'янської палеографії (с. 154—155 та інші). На жаль, характер публікації епістолярної спадщини Ф. Міклошича (опубліковано лише листи українців до словенського вченого) не дає можливості робити конкретні висновки про співпрацю у цій сфері слов'янознавства. Варто, отже, подбати про якнайшвидшу підготовку до друку ще одного тому листування Ф. Міклошича.

Вагоме місце в листуванні двох вчених займають питання українсько-румунських мовних взаємовпливів, оскільки і Ф. Міклошич, і О. Калужняцький спеціально займалися цими проблемами. У своїх мовознавчих працях словенський вчений використовував філологічні праці О. Калужняцького з цієї проблематики. Цікаво зазначити, що у студіях над українсько-румунськими взаємовпливами

Ф. Міклошич спирався також на наукові розвідки Я. Головацького, О. Огоновського, І. Верхратського, П. Житецького, йому були відомі дослідження, які публікувалися, зокрема, у наукових збірниках Галицько-руської матиці. Все це свідчить, що словенський філолог був добре обізнаний із станом філологічної науки і етнографії на українських землях, чим він завдячував, без сумніву, і своїм українським колегам.

Чимало нового до історії т. зв. азбучної війни в Галичині кінця 1850-х рр. містять листи відомого українського церковного і громадсько-культурного діяча, одного із засновників Головної руської ради М. Малиновського. Боронячи українську мову від нападок австрійських урядових і польських шовіністичних кіл, рішуче виступаючи проти заходу віденського уряду в справі заміни слов'янського шрифту лагінським для українців Галичини, М. Малиновський в одному з листів до Ф. Міклошича виклав свої погляди щодо становища українців під скіпетром Габсбургів і про українську мову. М. Малиновський звертався до Ф. Міклошича як до визнаного науковим світом філолога, який своїм авторитетом міг вплинути на позицію австрійського уряду стосовно українців і української мови. "Кожне зауваження щодо цього було б для мене дуже бажане, тому що Ваша вельможність, проводила дослідження у цій галузі, і я хочу прислухатися до наукових результатів спеціаліста, які вмію цінувати. З другого боку, прошу взяти під захист те, в чому ми праві. Ваша вельможність може нам з свого боку багато допомогти саме в момент, коли наші мовні і церковні справи так дуже висунулися на передній план і ми могли б незаслужено зазнати великої шкоди тільки через наклепи і припущення, яким не видно кінця. Наше становище не є добре відоме, і його навмисне затуманюють, тому ми будемо вдячні, якщо Ваша вельможність скаже в нашій обороні добре слово у Відні" (с. 268).

У багатьох випадках українські слависти допомагали Ф. Міклошичу в роботі. Зокрема, словенського вченого цікавили діалекти слов'янських мов у різних регіонах імперії Габсбургів. Листи українських кореспондентів дають певне уявлення про співпрацю і на цьому терені. Цікаво також довідатися, що він мав можливість, також завдяки українцям, ознайомитися з говірками неслов'янських народів, які компактно проживали на слов'янських землях (с. 200 та інші).

Рецензована публікація листів двомовна: паралельно з оригінальними німецькими текстами подаються їх переклади українською мовою, які виконані дуже кваліфіковано і не лише передають повний зміст документа*, а й відображають

* Як зазначено в передньому слові "Від редакційної колегії" усі тексти публікованих листів "наводяться без жодних скорочень". Однак, під час видання ("Наукова думка" видавала книжку понад п'ять років) був випущений видавничим редактором фрагмент із листа М. Малиновського, писаного у серпні 1858 р., і проставлена трикрапка (с. 254, переклад — с. 262). Тут подаємо цей текст: [...] ist mit der h[eiligen] Römischen Kirche vereinigt, und hält an dem gr[iechisch] k[a]th[olischen] altslavischen Kirchenritus fest, dessen Urheber die h[eiligen] Slaven-Apostol Kyrill und Method sind, der in die k[a]th[olische] Kirche mit ihrem Wissen und mit ihrer Genehmigung eingeführt war, dessen Abstammung keine moskovitische sondern pannonisch-österreichische, keine schismatische sondern katholische ist, und der auch den Ruthen von Rom und von Wien gestattet worden war. Die Ruthenen in Galizien haben ihre Treue und Anhänglichkeit an Rom immer bewährt. Rom und Wien haben sie zu heben getrachtet, wofür sie auch den lebhaftesten Dank fühlen [...] Переклад: [Вона] чітко дотримується греко-католицького старослов'янського церковного обряду, творцями якого є святі апостоли слов'ян Кирило і Мефодій, об'єднана з святою римською церквою. [Обряд] був впроваджений у католицьку церкву з їх відома та згоди, походження його не є московське, а паннонсько-австрійське, не розкольницьке, а католицьке, дозволений також русинам Римом і Віднем. Русини Галичини на ділі довели свою прихильність і вірність Римові й Відню. Рим і Відень намагалися їх підносити, за що вони також надзвичайно вдячні.— Ред.

специфіку порушуваних проблем. Кожний лист супроводжується обширними коментарями (автор О. Купчинський), які складають окрему сторону цього унікального епістолярного видання. Вони доповнюють у багатьох випадках листи, дають уявлення про стан вивчення якогось конкретного питання на той час, містять біографічні матеріали учасників культурно-національного життя слов'янських народів. Уперше в історичній літературі запроваджується практика прилучення до тексту конкретних документів коротких біографічних довідок про їх авторів, у даному випадку — про українських славистів як кореспондентів Ф. Міклошича. У той же час доцільними були б у цих довідках кілька штрихів для окреслення їх суспільно-політичної орієнтації. Адже в другій половині XIX ст. в українському суспільстві Австро-Угорщини точилася ідейна боротьба, що неминуче впливало на культурно-національні прагнення українців, а також знаходило свій вияв у певних наукових працях. Бажаною була б також інформація про обставини і час знайомства, особистого чи письмового, того чи того вченого з Ф. Міклошичем.

Ряд положень, викладених у збірнику листів, мають дискусійний характер. Так, "Die Südslawische Academie zu Agram" наводиться у перекладі українською мовою як "Південнослов'янська академія в Аграмі" (с. 204—205). Така термінологія, виходячи з історичної традиції хорватів, за аналогом "Югославія" повинна б поступитися назві "Югослов'янська академія наук". До речі, Аграм, німецька назва Загребя, у джерелах австрійського походження першої половини XIX ст. згадується як столичне місто Хорватії, а не як лише його передмістя (с. 99).

Певне принципове значення мають написання прізвищ, імен і по батькові окремих діячів культури того часу. Так, у Галичині, як і серед західних чи південних слов'ян, заведено було писати лише прізвище та ім'я або два імени, якщо це мало місце (Маркіян Шашкевич, Богдан-Теодор Пюрко, Іван Франко). Оскільки більшість українських діячів культури, письменників і вчених самі у своїх літературно-наукових писаннях і в офіційному діловодстві дотримувалися цих правил, то інше написання було б перекрученням історичної правди. Зовсім інша річ таке написання, як Срезневський Ізмаїл Іванович, Костомаров Микола Іванович, Головацький Яків Федорович, Вагилевич Іван Миколайович, Зубрицький Денис Іванович. Це свідчить про російське підданство (М. І. Костомаров) або ж про суспільно-політичну орієнтацію, в даному випадку "москвофільську", деяких діячів української культури (Д. І. Зубрицький). Упорядники дотримувалися, зрозуміло, тодішніх видавничих вимог.

У праці часто трапляються терміни "український і російський", "австрійський і український", "австрійський і словенський" вчений (с. 86, 155, 177 та інші). З такою термінологією важко погодитися. Якщо даний вчений є австрійцем з походження, то він не може бути словенцем чи навпаки, і відповідно австрійським чи словенським ученим. Інша річ, коли йдеться про те, який внесок у розвиток науки і культури того чи того народу зробила ця конкретна особа. Виходячи з цього Ф. Міклошича слід вважати словенським ученим, який вніс значний вклад у розвиток австрійської науки. Ті самі міркування стосуються діяльності вчених-славистів І. І. Срезневського, О. М. Бодянського та інших.

Певні неузгодженості мають місце з термінами "словінський" і "словенський", з чого випливає, що Вартоломей (Єрней) Копітар був словінський, а не словенський філолог (с. 164).

Не завжди послідовно у виданні використовуються терміни "Австрія" і "Австро-Угорщина", а звідси і похідні форми "австрійський" і "австро-угорський" (с. 241, 270, 371 та інші), що призводить до плутанини у поясненні деяких історичних явищ. Відомо, що після 1867 р. була утворена об'єднана Австро-

Угорська імперія під скіпетром Габсбургів з трьома загальними міністерствами: закордонних і військових справ та фінансів. У всіх інших сферах Австрія і Угорщина мали повну самостійність. Виходячи з цього контексту слід дотримуватися відповідної термінології.

Рецензоване видання наводить на певні міркування щодо проблеми "Міклошич і Україна". Так, одним з першочергових завдань українських славистів є підготовка другої частини корпусу епістолярної спадщини: листи Ф. Міклошича до українських вчених, освітніх і культурних діячів. На сьогодні маємо опублікованими лише один (!) лист словенського вченого до Я. Головацького (від 10 вересня 1858 р.).

Варто також подумати над підготовкою бібліографічної розвідки про Ф. Міклошича в контексті українського культурно-національного життя XIX ст. При цьому треба пам'ятати, що цей видатний словенець у 1842 р. став головним цензором усіх слов'янських видань у Відні, а отже, певною мірою впливав на наукове життя у слов'янських країнах.

Опубліковане листування українців з визначним словенським славистом дає уявлення про культурно-політичні справи у Галичині та Буковині, особливості суспільно-національного руху в цьому регіоні в другій половині XIX ст., про стан слов'янознавчих досліджень, українських зокрема. Воно також є важливим джерелом до вивчення української історії, літератури, мови, культурних взаємин українців із слов'янським світом.

Слідом за укладачами цієї збірки листів сподіваємося, що вона покладе початок серії видань епістолярної спадщини українських славистів з іншими визначними вченими слов'янського світу. Причому такі публікації будуть містити не лише матеріали листування українських вчених, письменників, культурних діячів, а також листи до українців, що дасть можливість показати якомога ширшу картину українсько-слов'янських взаємин на ниві культурно-національного і суспільного життя.

Михайло КРІЛЬ

Дмитро Бучко. Походження назв населених пунктів Покуття.— Львів: Світ, 1990.— 144 с.

Дослідження Дмитра Бучка "Походження назв населених пунктів Покуття" продовжує низку публікацій, у яких аналізується топонімія різних регіонів України¹.

¹ Цілуйко К. К. Топоніміка Полтавщини як джерело історії краю // Полтавсько-київський діалект — основа української національної мови.— К., 1951.— С. 141—165 та інші; Пасацька-Черняхівська Є. М. Питання словотворчої структури топонімічних назв Львівщини // Питання топоніміки та ономастики.— К., 1962.— С. 101—108; Карпенко Ю. О. Топонімія Буковини.— К., 1973.— 238 с.; Карпенко Ю. О., Бевзенко А. Т. та ін. Топонімія північно-східної Одещини.— Одеса, 1975; Лободза В. В. Топонімія Дніпро-Бузького межиріччя.— К., 1976.— 232 с.; Пура Я. О. Походження назв населених пунктів Ровенщини.— Львів, 1990.— 143 с.; Худаш М. Л. Походження українських карпатських і прикарпатських назв населених пунктів (відантропонімі утворення).— К., 1991.— 267 с.